

PARLAR O ESCRIURE SOBRE JOAN FUSTER ÉS FÀCIL I difícil alhora. És fàcil perquè —no cal dir-ho— ha estat i és, en el nostre entorn cultural més immediat, un autor d'una influència que no podríem exagerar, una mica com ho va ser André Gide en un moment determinat de la cultura francesa, una circumstància —o paral·lel— que evocava el títol d'un llibre de Francesc Pérez Moragon dedicat a Joan Fuster: *El contemporani capital*.

Potser Fuster va ser, per a nosaltres, més "capital" i tot, perquè va exercir una triple i densa influència: moral, civil i cultural, en un context mancat, d'altra banda, de referents sòlids i comparables. En l'erm cultural de la València dels anys cinquanta i seixanta, Fuster va fer una aparició fulgurant, i la seua projecció no ha decaïgut. En les difícils condicions de la cultura catalana sota la dictadura franquista —quan es decidia una continuïtat que sols podia ser de renovació—, la proposta cultural fusteriana fou atractiva, innovadora, una ventada d'aire fresc. I així va ser reconegut tot d'una, malgrat algunes reticències.

És clar que tot va molt lligat. Aquesta projecció, en part, té molt a veure amb el context polític, amb el protagonisme de Fuster en la reformulació de la identitat valenciana en termes nacionals que, amb alts i baixos, amb avanços i retrocessos, i enmig de fortíssimes contradiccions, ha marcat la segona meitat del segle XX al País Valencià. I també a la resta dels Països Catalans, en la mesura que la iniciativa fusteriana replantejà amb força el sentit de la unitat profunda dels qui compartim una llengua i una cultura, transformant el record, la memòria d'un passat comú, en una incitació de futur, en un projecte, en una decisió. Fuster ens va moure a repensar-nos, als valencians, però també als qui a Catalunya o a Mallorca reflexionaven sobre el futur col·lectiu. La hipòtesi del projecte que animava —més enllà dels seus problemes de viabilitat, o de les insuficiències i modalitats possibles de la seua realització— ha estat tothora present, amb una força sense precedents, en les reflexions contemporànies sobre el fet nacional.

Així doncs, una influència civil molt considerable. I també moral: perquè va argumentar amb un rigor desconegut les seues posicions i les va mantenir amb unes dosis d'energia, de fermesa i de coherència —enmig de la tempesta— que tampoc no tenen gaires precedents en un poble secularment considerat "moll" i "ajustadís", procliu a la dimissió, i en un estrat social (el dels intel·lectuals diguem-ne de vocació nacional) especialment complicat, on no manquen ben sovint, com tothom sap, l'extravagàn-

cia, el narcisisme desfermat, la vanitat ofesa o la temptació recurrent de "deixar-ho estar".

Valentí Puig va dir una vegada, referint-se a Fuster, i amb un deix inconfusible de desdeny, que en el seu cas hi havia "massa intel·lectual per a tan poca societat" i "massa nacionalisme per a tan poca nació". És clar que posava el dit a la nafra, d'una manera ben poc empàtica (i diria que fins antipàtica), però caldrà remarcar que l'impacte social de Fuster continua viu encara —només cal fullejar la premsa, la valenciana si més no— i que malgrat els déficits immensos de la societat i la política valencianes, no ha arribat l'hora de les absoltes. La història —aquesta història— no s'ha acabat, ni de bon tros.

De ben pocs intel·lectuals europeus es pot dir que hagen tingut una projecció semblant, tan sostinguda i profunda, en les seues societats. No es podien esperar, d'altra banda, unanimitats ni respostes lineals o unívokes. L'aposta fusteriana era molt alta, a contrapèl d'una trajectòria de conformisme i subalternitat i en contra d'interessos molt poderosos, i el procés a què va donar lloc és tot menys simple i fàcil de circumscriure, o de descartar. Val a dir que la receptivitat ha estat molt variable i canviant amb el temps, en funció de les vicissituds polítiques i dels sectors socials. És clar que ara no és temps d'apostes altes, més aviat al contrari, i això, sumat a la complexitat efectiva del procés, ha generat tota mena de reinterpretacions a la baixa, minimitzadores. En tot cas, no podríem entendre res de la segona meitat del segle XX al País Valencià sense encarar-nos-hi.

Una influència cultural perdurable

Per tant, hi ha una gran diversitat de nivells d'influència en què hauríem de fixar-nos si volíem escatir la significació global d'una obra i d'una actitud com la de Fuster. Ací em voldria centrar en la influència cultural. I en aquest aspecte, la coincidència pot ser —en principi— gran. Dit de manera lapidària: els elements més sòlids de modernitat de la cultura valenciana d'aquest temps són deutors de la incitació fusteriana. I en termes més generals, Fuster dóna un nou sentit a la idea i al conreu de l'assaig en la cultura catalana, alhora que esperona a repensar la tradició literària, considerada en el seu conjunt, i la seua relació amb la societat.

Tots hem hagut de mesurar-nos amb la seua obra, que ens ha conformat, de la qual hem après i que ens ha marcat. Sens dubte, això no s'ha aturat. Ara caldria mesurar els efectes del pas del temps, i fer-ne una recapitulació més detinguda i més analítica, com pertoca. Prendre distàncies, i evitar els diversos esculls d'una relació massa estreta.

Un pensament obert

Gustau Muñoz

Economista i assagista

Universitat de València

La fortuna literària, cultural en termes més generals i amplis, de Joan Fuster ha estat ben considerable, malgrat les desgràcies de tota mena del país i els entrebancs procedents de la política. És un autor llegit i rellegit, tot i que de manera desigual segons territoris i generacions.

D'ençà de la seua mort, ara fa deu anys, s'han succeït les reconsideracions, els homenatges, els estudis i les edicions de les seues obres. Potser trobaríem a faltar un tipus o un altre d'edició a l'abast, adequada per a segons quins usos, apta per a una difusió àmplia i més fàcil, però el fet és que s'han multiplicat les reedicions. I s'ha iniciat i funciona a bon ritme la publicació de la Correspondència (cinc volums apareguts fins ara) —plena d'interès i de notícies inèdites—, han aparegut monogràfics de revistes com *L'Espill* i *Afers* dedicats a Fuster, i ha començat a veure la llum una nova edició de l'*Obra Completa* (en la col·lecció Clàssics Catalans d'Edicions 62) amb un volum primer bastant impressionant de 1000 pàgines, i que constarà d'un total de set volums.

La fortuna "política" és una altra cosa, però ara deixarem de banda aquest aspecte. N'hi haurà prou de dir que amb motiu dels aniversaris de l'any 2002 (10 anys de la seua mort, 80 del seu naixement, 40 de *Nosaltres els valencians*) a Catalunya el ressò ha estat minso i escadusser; i això hauria de fer reflexionar. En aquest cas seria difícil saber quina part caldria atribuir a factors polítics, derivats de la congelació efectiva de qualsevol proposta real d'articulació del nostre espai nacional, i quina a factors estrictament culturals, derivats d'un cert desinterès, cosa que si fos així significaria —per dir-ho suaument— un luxe excessiu, un luxe que, certament, no es permetrien cultures més fortes i consolidades.

Al País Valencià no hi ha hagut commemoració oficial, institucional, de cap mena. Evidentment, aquest buit té a veure amb les especials condicions polítiques que vivim, particularment greus, literalment d'emergència. Perquè la dreta que governa a València és intolerant i brutal, i representa justament el contrari —en valors, actituds, tarannà, i adscripció cultural, lingüística i nacional— d'allò que era i representava

Fuster ens va moure a repensar-nos, als valencians, però també als qui a Catalunya o a Mallorca reflexionaven sobre el futur col·lectiu. La hipòtesi del projecte que animava —més enllà dels seus problemes de viabilitat, o de les insuficiències i modalitats possibles de la seua realització— ha estat tothora present, amb una força sense precedents, en les reflexions contemporànies sobre el fet nacional.

Fuster, la influència (no sols política, sinó també cultural) del qual voldrien, precisament, anorrear. Voldrien, però no poden.

I no poden perquè el conflicte, bé que amb formes diferents a les de l'època virulenta de la transició, encara és obert, i sobretot perquè ens trobem davant d'una obra sòlida, extraordinària, que s'imposa per ella mateixa. Una obra que aguanta bé el pas del temps, que es pot llegir i estudiar, perquè hi ha matèria. Tothom, o quasi, en té una idea, i l'exposa en multitud d'ocasions. Ocasions com, per exemple, aquesta. I d'ací naix una dificultat per a escriure sobre Fuster a què m'havia referit a l'inici.

Perquè en aquesta mena d'ocasions, en intervencions i articles breus, l'únic que podem proposar-nos, i encara gràcies, són aproximacions generals. N'hi ha moltes, configuren ja quasi un gènere, una petita tradició, i sovint abunden en el tòpic i la repetició.

Les aproximacions generals no poden substituir els estudis aprofundits, de caràcter històric, que es capbussen en la relació entre text i context per establir la corresponent genealogia i biografia intel·lectuals, per a analitzar l'obra amb deteniment i amb la distància escaient.

Però les aproximacions generals també tenen avantatges. Actualitzen la nostra relació amb l'autor, el situen, ens situen, i permeten un diàleg fecund a títol de lectors —de lectors genèrics— tot mantenint el caràcter viu de l'obra i traçant els camins de la seua influència.

Una influència que es podria resseguir en diversos nivells, en facetes molt diferenciades que han donat joc també en el camp estrictament acadèmic i de l'erudició, de la historiografia a la sociolingüística, per exemple. Però gosaria dir que la dimensió més destacada de l'obra de Fuster, la que nodreix la seua posteritat literària, es troba en el camp de l'assaig.

La posteritat literària: l'assaig

Gènere esmunyedís, com bé sabem, espai de trobada i de tensió entre el pensament, la literatura i l'erudició, l'assaig és una peça clau en l'obra del nostre escriptor. Fuster és un mestre de l'assaig català del segle XX, un tipus d'intel·lectual molt en la línia d'una certa tradició europea intermitent i fluctuant, però efectiva, amb precedents humanistes i il·lustrats, i amb punts culminants en bona part del que han estat, en definitiva, els "intel·lectuals" entre final del segle XIX i final del segle XX.

L'assaig que cultiva Fuster consisteix bàsicament en aproximacions temptatives als fets socials, a les innovacions del temps, a problemes de la cultura, que tendeixen a definir una manera de veure el món, a trobar el sentit de l'època, a suggerir interpretacions d'abast general. Sempre des d'un punt de vista racionalista, suspicax, antimetafísic. Amb coherència de fons, però sense ortodòxia ni sistemes tancats de pensament (i ací rau una de les claus tant de les reticències com del seu interès veritable, vist des d'avui). Un dels seus temes centrals, com és sabut, és el de la "mesura humana", desbordada en la societat de predomini industrial i tecnològic, però sense que aquesta visió implique cap nostàlgia passatista ni cap rebuig del progrés material. Les múltiples manifestacions de tot això són abordades d'una manera complexa i matisada, i l'estil àgil i desimbolt, l'amenitat de la seua prosa, podrien enganyar.

Anotacions de diari, articles de periòdic o de revista i finalment llibres que apleguen aquests escrits componen les estacions d'una reflexió fragmentària, però alhora dotada d'unitat, perquè darrere hi ha un pensament articulador. La prosa assagística de Fuster, la seua aportació més perdurable, a estones aparentment lleugera, configura al capdavant una certa idea del món, de la societat i del lloc de l'home, de les possibilitats humanes. Si calia destacar alguns trets definidors, diria que posa en joc recursos de saber ben travats, un estil literari eficaç i un enginy fora del comú.

Hi trobem una assimilació considerable de la cultura del seu temps, una percepció desperta envers els temes roents, i una capacitat expressiva i de raonament evidents. Fuster és

profund, s'explica amb claredat, i a més a més és divertit.

¿Quina idea tenia Fuster de l'assaig, d'aquesta mena d'assaig fragmentari que constitueix una part essencial de la seua obra? Potser val la pena d'espigolar manifestacions explícites en aquest sentit, procedents d'alguns pròlegs d'obres seues.

"L'assaig és això, una provatura. Una provatura que ha tingut algun resultat positiu. En realitat, un capítol del tractat que l'autor duu, en un projecte implícit, dins de si. Amb el temps, l'anirà acabant. Cada línia que escriga serà una nova peça que vindrà a ajustar-se a les anteriors. Una forta coherència íntima ho ordenarà tot. L'obra —tota obra, la sola obra— serà la més exacta constància d'ell mateix."

(*Les Originalitats*, 1955)

"Perspectives, suggerències i subratllats que encaminen el meu lector a preocupar-se d'allò que a mi m'ha preocupat i —és clar— com a mi m'ha preocupat. D'aquesta mena d'escrits, jo i els meus amics en diem 'assaigs', i em pense que no fem mal a ningú si en això hi ha alguna extralimitació de lèxic. Precisament, el que més m'atrau de l'assaig és la cautelosa modèstia implícita en el seu nom: assajar significa provar, intentar, sense més compromís que el bon propòsit i el bon sentit."

(*Indagacions possibles*, 1957)

"La mena de literatura que jo cultivo —literatura subalterna, marginal, d'anar per casa— no pot arrogar-se aspiracions de particular petulància. Són 'assaigs': poca cosa. Si, de vegades, presenten algun aspecte ampul·lós o doctrinari, és sense mala intenció: de fet, tracten problemes de cada dia —els meus, si més no—, precisament els mateixos que constituïrien la matèria d'una conversa familiar, cordial, en el cas que el lector i jo ens trobéssim cara a cara i ell s'hi interessés."

(*Diccionari per a ociosos*, 1963)

"L'assaig és 'literatura d'idees' o no és." "Un 'assagista' ha d'arriscar-se a ser això [un 'especialista en idees generals'], i el seu lloc en la 'república de les lletres' —en la societat— només es justifica per la voluntat, per la vel·leïtat si es vol, d'"agitar" idees, i 'idees generals'. Que com més generals seran, més

De ben pocs intel·lectuals europeus es pot dir que hagen tingut una projecció semblant, tan sostinguda i profunda, en les seues societats. No es podien esperar, d'altra banda, unanimitats ni respostes lineals o unívokes. L'aposta fusteriana era molt alta, a contrapèl d'una trajectòria de conformisme i subalternitat i en contra d'interessos molt poderosos, i el procés a què va donar lloc és tot menys simple i fàcil de circumscriure, o de descartar. Val a dir que la receptivitat ha estat molt variable i canviant amb el temps, en funció de les vicissituds polítiques i dels sectors socials. És clar que ara no és temps d'apostes altes, més aviat al contrari, i això, sumat a la complexitat efectiva del procés, ha generat tota mena de reinterpretacions a la baixa, minimitzadores. En tot cas, no podríem entendre res de la segona meitat del segle XX al País Valencià sense encarar-nos-hi.

vàlid en serà el saldo."

"L' 'assaig', en la forma heretada, encara té una viabilitat eficaç. Ni que sigui en un aforisme, en un 'article' precipitat, o en un paper extens, relativament extens. És una 'opinió' històricament circumscriu, que vol participar en el moviment de la 'història', i que hi té el seu lloc, modest, subaltern." (O. C., 4, 1974)

Aquestes manifestacions són reveladores. De vegades fan la impressió d'una devaluació explícita, però això no ens ha de despistar: és molt coherent amb la manca de pretensió tan marcada en Fuster. Però era molt conscient del valor del gènere assagístic, de les seues possibilitats, de la seua inserció en un pensament de caràcter general, i també dels seus límits. En sap la historicitat, per exemple, i la distància amb una altra mena d'enfocaments (diguem-ne científics). Es planteja, efectivament, la seua eventual cancel·lació en el marc d'una cultura de base científica ampliada, en la qual aquesta mena de consideracions serien, en principi, sobrerres, i l' 'assaig' —"una temptativa d'opinió, un reducte 'humanístic'"— hauria deixat de complir cap funció viable. Però això encara queda lluny, i en qualsevol cas seria un bon tema per al debat.

El 1990, en un pròleg al vol. 6 de l'O. C. que recollia títols i continguts cabdals de la seua producció assagística (com ara *Diccionari per a ociosos*, *L'home mesura de totes les coses*, i *Babels i babilònies*), Fuster deixava clar que s'hi reconeixia, malgrat el pas del temps i l'alteració de problemes o perplexitats, i confiava que el lector seria capaç d'identificar-hi

"la constància d'una aspiració a clarificar idees i fets, o hipocresies i peripècies, que no deixen d'afectar-nos". I, a més, deixava caure que la "confusió" era llavors més vasta i deliberada que no abans, en el moment en què foren publicats... en una invitació clara a continuar el seu raonament moral, a continuar pensant críticament.

Afirmar que el centre de la producció fusteriana és de tipus assagístic i que ací es pot trobar el nucli de la seua posteritat literària, del seu interès perdurable, no vol dir, de cap manera, que deixem de banda els seus papers d'abast més erudit, d'història de la cultura, d'història i crítica literària, de reflexió nacional: en tots ells batega un pensament esmolat i penetrant, intencionat i fresc, un enfocament crític i deliberatiu tot i la càrrega de dades, fets i citacions que sovint comporten (com pertoca al seu caràcter), i s'hi poden aprendre moltes coses. I admeten molts desenvolupaments, com en part ha estat el cas, en un terreny d'indagació acadèmica.

D'altra banda, caldria assenyalar un tret dels seus papers de temàtica nacional, i és l'agilitat expositiva, derivada d'un domini evident de l'escriptura, i la claredat dels plantejaments, travats i argumentats amb una sòlida base de coneixement històric i social. En aquest sentit, per exemple, es podria fer un exercici útil, com fóra de llegir *Les formes de la vida catalana*, de Josep Ferrater Mora, i *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives, grans assaigs d'altra banda, al costat de *Nosaltres els valencians*, de Fuster. Em sembla bastant plausible dir que *Nosaltres els valencians* té un aire més modern, més atent a una anàlisi en diversos nivells metodològicament ben resolta, i no tant a una perspectiva de psicologia col·lectiva de caràcter més o menys intemporal. El seu era un enfocament rigorós i innovador, capaç de generar una atenció sostinguda, una seducció persistent, i alhora obert a la refutació, a l'esmena i a la reconsideració, i per tant —cosa ben insòlita— al costat del "pamflet" apareix també el programa d'investigació...

Però és en els textos de caire assagístic, d'assaig lliure de tema general, d'allò que hom ha dit "assaig humanístic", on trobaríem el possible o preferent interès per a qualsevol lector de qualsevol cultura, per a un lector

genèric. En el fons, és la qualitat del raonament, la perspicàcia dels diagnòstics, la cartografia de problemes a què al·ludeix i que aborda, el llenguatge, l'estil precís, els criteris clars i "desinfectants" que aplica... això és el que pot seduir, allò que pot interessar, quan ha passat el temps, quan han canviat els referents concrets, quan potser són uns altres els instruments analítics i els recursos de saber.

És clar que els problemes actuals són en part distints, i com diu el tòpic (que té un fons de veritat) la societat s'ha fet més complexa: "la confusió és més vasta i deliberada". M'estalviaré la llista de temes de debat, de

fets i problemes que ens afecten, relativament nous, i que sol·liciten la nostra atenció. En tot cas, suggeriré la importància de la reflexió sobre la mesura humana i el seu desbordament. ¿Qui podria negar que aquesta qüestió, amb perfils nous, és cada vegada més greu i conflictiva com més complexa i tecnològica és la societat, com més augmenten els fluxos i les interrelacions de tota mena i es difuminen els punts de referència, les relacions a l'abast, les identitats i les possibilitats d'acció individual?

Clàssic és allò que, malgrat el pas del temps, manté la vivacitat, la incitació, que convida a

la reflexió. Potser l'època ha canviat, i ara ens pensem que sabem unes altres coses. Mai no canviarà tant, però... Els textos clàssics, tot i les transformacions, es mantenen vius i amb un estrany aire de modernitat, és a dir, de capacitat d'interessar-nos i d'estimular el nostre raonament, aplicat al nostre temps. En aquest sentit, moltes pàgines de Fuster són les pròpies d'un autor clàssic i, com a tal, modern. És una hipòtesi, que convidaria a comprovar, llegint Fuster.

En definitiva, la lectura d'aquesta part de l'obra de Fuster té, em sembla, aquesta mena de vigència. L'altra part, la d'incitació civil, política, nacional, també, però això és una altra qüestió.

L'obra de Fuster, així doncs, no és un capítol tancat de la història literària, apte per a l'edició filològica i l'erudició acadèmica (per bé que benvinguda siga aquesta erudició acadèmica si aporta elements de judici, anàlisi i informacions valuoses).

Tot plegat, la lectura de Fuster té un interès que ultrapassa el que podríem associar al coneixement d'una trajectòria sorprenent de construcció d'un escriptor concret en una època concreta, i per tant reveladora d'una aventura singular que ens dóna claus sobre una subjectivitat irreductible en unes dècades decisives, i que ens diria moltes coses sobre quina mena de gent som, i quin país habitem.

L'obra de Fuster, el seu interès possible, va molt més enllà. És, al cap i a la fi, l'interès que poden tenir els papers d'idees de Thomas Mann, de Robert Musil o d'Albert Camus, per exemple. Però també l'interès que tenen moltes pàgines de Hans Magnus Enzensberger o de Claudio Magris. Tots tenen un denominador comú, tots pertanyen a la tradició crítica, racionalista i escèptica europea. Si hi ha tradicions que val la pena conservar, aquesta sens dubte en seria una.

